

Rinnakkaistallennuksen ehdoissa on vaihtelua

Mika Holopainen

Tieteellisten lehtiartikkelien rinnakkaistallennus avoimiin julkaisuarkistoihin ei ole toistaiseksi toteutunut laajamittaisemmin. Asiaan liittyy monenlaisia haasteita, kuten kustantajien määrittämien rinnakkaistallennuksen ehtojen tarkistaminen. Toistaiseksi paras apuväline asiassa on Nottinghamin yliopiston ylläpitämä SHERPA/RoMEO -tietokanta. Tarkempi katsaus tietokannassa ilmoitettuihin kustantajien ehtoihin osoittaa, että vaihtelua rinnakkaistallennuksen ehdoissa on varsin paljon.

SHERPA/RoMEO-tietokanta sisältää laajasti suurimpien kansainvälisten tiedekustantajien ilmoittamat rinnakkaistallennuksen ehdot omille lehdilleen. Toisaalta pienten kansallisten kustantajien tiedot usein puuttuvat. Suomalaisten tiedekustantajien osalta asiaan on saatu jonkin verran kohennusta, kun viime vuonna toteutetun kyselyn¹ avulla kerätyt tiedot on nyt päivitetty tietokantaan.

SHERPA/RoMEO käyttää värikoodeja kuvaamaan kustantajien ehtoja sen suhteen, mikä käsikirjoitusversio tai mahdollisesti kustantajan lopullinen julkaistu versio on sallittua rinnakkaistallentaa. Värikoodien selitykset lyhyesti:

- Vihreän värikoodin lehtien osalta on sallittua rinnakkaistallentaa artikkelin käsikirjoitusversion (pre-print) lisäksi joko vertaisarvioinnin jälkeen tehty korjattu käsikirjoitus (post-print) tai kustantajan lopullinen taitettu versio.
- Sinisen värikoodin lehdille on sallittu post-printin tai kustantajan version rinnakkaistallennus.
- Keltaisen värikoodin lehdille vain pre-print -version rinnakkaistallennus on sallittu. Usein on kuitenkin näiden lehtien osalta post-printin tai kustantajan version rinnakkaistallennus sallittu tietyn ajan (julkaisuviiveen/embargon) kuluttua artikkelin alkuperäisestä julkaisemisesta.
- Valkoisen värikoodin lehtien osalta kustantaja kieltää kokonaan rinnakkaistallennuksen.

Vihreän ja keltaisen värikoodin välinen ero on käytännössä vähäinen, koska molemmissa tapauksissa on yleensä määriteltä erikseen julkaisuviive eli embargo, jonka jälkeen käsikirjoituksen post-print -versio voidaan asettaa avoimesti saataville. Post-print -versio on käytettävyyden kannalta olennainen; siihen kirjoittaja on tehnyt vertaisarvioinnissa saamansa palautteen perusteella usein merkittäviä muutoksia, jolloin post-printin tietosisältö yleensä on sama kuin kustantajan julkaisemassa artikkelissa.

¹ Kyselyn toteutuksesta ja tuloksista tarkempaa tietoa Tieteessä tapahtuu -lehden artikkelissa (Holopainen, Koskinen ja Piipponen 2014)

Artikkelin versioon ja julkaisuviiveeseen liittyvät ehdot voivat vaihdella sen mukaan, tallentuuko rinnakkaistallenne yleiseen² tai alakohtaiseen julkaisuarkistoon vai esimerkiksi tekijän kotisivuille. Muista kustantajien tavanomaisista ehdoista mainittakoon, että rinnakkaistallenteessa tulee näkyä alkuperäisen, julkaistun artikkelin tiedot. Toisaalta tulee myös selvästi näkyä, että rinnakkaistallenne ei ole kustantajan versio.

Rinnakkaistallennuksen ehdot yhteiskuntatieteiden lehdillä

Esittelen tässä lyhyesti SHERPA/RoMEO:ssa ilmoitettuja kustantajien rinnakkaistallennuksen ehtoja käyttäen aineistona vertaisarvioituja lehtiä, joissa Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan tutkijat julkaisivat vertaisarvioituja artikkeleita vuosina 2011-2012.³ Aineistoon sisältyi pääasiassa yhteiskuntatieteiden eri tutkimusalojen lehtiä.

Valitussa aineistossa esiintyvien lehtien kokonaismäärä oli 352, joista 72 %:ssa (253 kpl) rinnakkaistallennuksen ehdot oli ilmoitettu SHERPA/RoMEO:lle. Näistä vihreän värikoodin lehtiä oli 38%, keltaisen värikoodin lehtiä 30% ja sinisen sekä valkoisen värikoodin lehtiä molempia 2 %.

Aineistossa esiintyvien lehtien kustantaminen oli keskittynyt merkittävästi viidelle suurelle kaupalliselle toimijalle, joista kullakin oli vähintään 10 % osuus aineiston lehdistä. Seuraavassa kuvassa esitetään viiden suurimman kustantajan osuudet sekä kaikkien muiden aineistossa esiintyneiden kustantajien yhteinen osuus niiden lehtien osalta, joiden tiedot löytyivät SHERPA/RoMEO:sta.

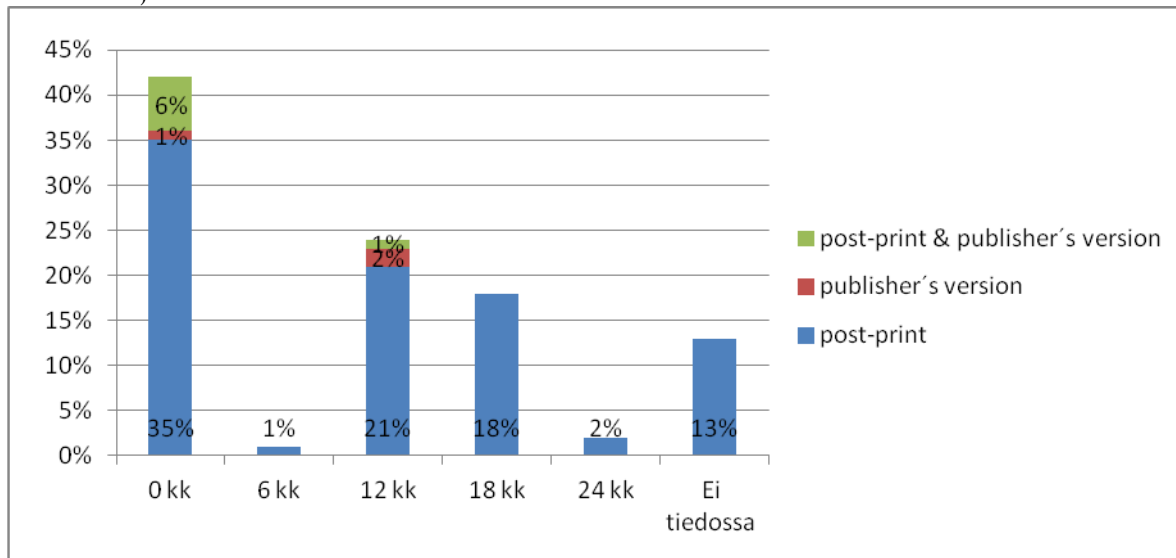
Kustantaja	Lehtien lukumäärä	%-osuus
Taylor & Francis	46	18
Elsevier	44	17
SAGE Publications	35	14
Wiley-Blackwell	31	13
Springer	25	10
Muut (yht. 36 eri kustantajaa)	72	29
Yhteensä	253	100

Kuva 1. Lehdet, joissa Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan tutkijat julkaisivat artikkeleita vuosina 2011-2012. Jakauma viiden suurimman kustantajan osalta sekä muiden kustantajien yhteinen osuus aineistosta (N=253).

² Yleiset julkaisuarkistot (engl. institutional repository) ovat esimerkiksi yliopistojen ylläpitämiä ja sisältävät eri tieteenaloihin liittyviä aineistoja.

³ Aineistoon liityvä data on saatu Helsingin yliopiston TUHAT-julkaisutietojärjestelmästä.

SHERPA/RoMEO:sta löytyvien tietojen perusteella tutkittiin aineistossa esiintyvien lehtien osalta mahdollisuutta rinnakkaistallentaa artikkelien post-print tai kustantajan lopullinen versio (publisher's version) julkaisuarkistoon. Seuraavassa kuvassa on esitetty versioiden ja niihin liittyvän julkaisuviiveen jakauma aineistossa esiintyvien vihreän, keltaisen ja sinisen värikoodin lehtien osalta.



Kuva 2. Lehdet, joissa mahdollisuus rinnakkaistallentaa artikkelien post-print tai kustantajan versio julkaisuarkistoon. Jakauma kustantajan salliman artikkelin version ja julkaisuviiveen mukaan (N=245). (sininen alimpana, punainen keskellä, vihreä ylimpänä)

Aineistossa esiintyvistä lehdistä 42 % sallii joko post-printin tai kustantajan version tai molempien versioiden rinnakkaistallennuksen ilman julkaisuviivettä yleiseen julkaisuarkistoon⁴. 12 kuukauden julkaisuviive em. versioille esiintyy 24 %:lla ja vähintään 18 kuukauden julkaisuviive 20 %:lla lehdistä. Toisaalta yhden suuren kustantajan (Wiley-Blackwell) lehtien osalta julkaisuviivettä post-printille ei ole selkeästi määritelty tai löydettävissä, jolloin 13 % aineiston lehdistä sijoittui kategoriaan ”Ei tiedossa”.

Suurista kustantajista SAGE Publications ei edellytä julkaisuviivettä post-print -versioilta. Springerillä julkaisuviive on 12 kuukautta ja Taylor & Francisilla joko 12 tai 18 kuukautta lehdestä riippuen. Elsevierin ehdot ovat kaksijakoiset: mikäli rinnakkaistallennus on ”vapaaehtoista”, ei post-rinteille ole lainkaan embargoa, mutta jos organisaatio velvoittaa rinnakkaistallennuksen, on embargo määritelty lehtikohtaisesti 12-48 kuukauden välillä. Aineistoon sisältyi 6 % open access -lehtiä, jotka sallivat sekä post-printin että kustantajan version julkaisemisen ilman embargoa. Lisäksi muutamat lehdet sallivat kustantajan version rinnakkaistallennuksen tietyn julkaisuviiveen jälkeen.

⁴ Tässä ei ole huomioitu Elsevierin erikseen määriteltyjä ehtoja niille organisaatioille, joissa rinnakkaistallennukseen liittyy velvoite.

Tässä käsitellyn aineiston jakauma sallittujen versioiden ja julkaisuviiveen osalta on samankaltainen kuin Mikael Laakson (2014) tutkimuksen yhteiskuntatieteiden lehtiä koskevat tulokset. Laakson mittavassa tutkimuksessa selvitettiin sadan suurimman kustantajan rinnakkaistallennuksen ehtoja vuonna 2010. Eroa yhteiskuntatieteiden ja muiden tieteenalojen lehtien rinnakkaistallennuksen ehdoissa oli lähinnä julkaisuviiveen pituudessa: vain yhteiskuntatieteiden lehdillä esiintyi merkittävässä määrin yli 12 kuukauden embargoja.

Pitkä julkaisuviive voi aiheuttaa ongelmia

Edellä esitetystä aineistosta 0-12 kuukauden embargo rinnakkaistallenteille oli ilmoitettu 66 %:lle lehdistä. Huomionarvoista on, että mikäli tutkimuksen rahoittajat edellyttävät avointa saatavuutta korkeintaan 12 kuukautta tutkimuksen valmistumisen jälkeen, saattaa vähintään 18 kuukauden julkaisuviive tuottaa tutkimuksen tekijöille ongelmia. Toisaalta täytyy muistaa, että tekijöillä on aina mahdollisuus neuvotella omia ehtojaan julkaisusopimukseen.

Rinnakkaistallennuksen kannalta kustantajien vaihtelevat ja mahdollisesti tiukentuvat ehdot voivat hankaloittaa ja viivästyttää avointa saatavuutta. Kustantajat voivat halutessaan pidentää embargoa tai määritellä sen lehtikohtaisesti. Tällöin lehdille, joiden edustaman tutkimusalan tieto vanhenee hitaammin voidaan asettaa pidempi rinnakkaistallennuksen julkaisuviive.

Kustantajat voivat myös Elsevierin tapaan tiukentaa ehtoja niille organisaatioille, joissa tutkijat velvoitetaan tallentamaan tutkimusartikkelinsa julkaisuarkistoon. Näin voidaan pyrkiä ehkäisemään systemaattisen rinnakkaistallennuksen vaikutuksia lehtien tilausmyyntiin.

Rinnakkaistallennuksen tuottama lisätyö on haaste

Monissa yliopistokirjastoissa pyritään osaltaan tukemaan tutkijoita rinnakkaistallennuksessa. Kirjaston palveluihin voi sisältyä yleisen neuvonnan lisäksi myös kustantajien rinnakkaistallennuksen ehtojen tarkistamista. Tässä SHERPA/RoMEO on hyvä apuväline, mutta ilmeisen riittämätön, sillä huomattava osuus eri maiden kustantajista ja lehdistä puuttuu tietokannasta. Lisäksi kustantajien ilmoittamat tiedot voivat olla vanhentuneita tai epäselviä. Puutteet ja epäselvät kohdat SHERPA/RoMEO:ssa vaativat lisätyötä, kuten kirjeenvaihtoa kustantajien suuntaan.

Riittävätkö yliopistokirjastojen resurssit, jos rinnakkaistallenteisiin liittyvä työ merkittävästi lisääntyisi? Toisaalta on kyseenalaista, riittääkö tutkijoiden aika ja motivaatio rinnakkaistallennukseen, tai yleisemmin open access -julkaisemiseen – ainakaan, jos asiaan ei liity selviä velvoitteita tai kannusteita. Pelkästään rinnakkaistallennuksen terminologiaan ja kustantajien ehtoihin perehtyminen voi tuottaa kynnyksen, jonka yli tutkijan pitäisi päästä. Tutkijoiden motivaation parantamiseksi kirjaston taholta tehtävä markkinointi ja ohjeistus sekä teknisesti mahdollisimman selkeän ja yksinkertaisen tallennusprosessin toteuttaminen ovat keskeisessä asemassa.

Tutkimuksen rahoitukseen liittyvien ehtojen muuttuminen tulee jatkossa yhä enemmän vaikuttamaan open access -julkaisemiseen sen eri muodoissa (*Green ja Gold OA*). Kiinnostavaa onkin nähdä, millaisia vaikutuksia on esimerkiksi EU:n Horisontti 2020 -puiteohjelmalla, jossa rahoittaja edellyttää tutkimustulosten avointa saatavuutta alasta riippuen korkeintaan 6 tai 12 kuukautta tutkimuksen päättymisestä.

Lähteet

Holopainen, M., Koskinen, K., & Piipponen, J. (2014). Kotimaiset kustantajat ja rinnakkaistallennus. *Tieteessä tapahtuu*, 32(1), 40-41. Saatavilla: <http://ojs.tsv.fi/index.php/tt/article/view/40858/10180>

Laakso, M. (2014). Green open access policies of scholarly journal publishers: a study of what, when, and where self-archiving is allowed. *Scientometrics*. In press. Saatavilla rinnakkaistallenteena: <http://www.openaccesspublishing.org/green1/Lakso2014-GreenOAPoliciesAcceptedVersion.pdf>

Tietoa kirjoittajasta

Mika Holopainen, tietoasiantuntija
Helsingin yliopiston kirjasto
Email. mika.holopainen@helsinki.fi